

DE GRONINGER TABAKSPIJPMAKERS IN DE 17E EN 18E EEUW,

door H.Tupan.

De naam Gouda is onverbrekkelijk met de uit witbakkende klei vervaardigde tabakspijp verbonden. In deze stad immers, wordt al meer dan 350 jaar het ambacht van pijpenmaken beoefend. De Goudse pijpenindustrie was zo beroemd, dat men alle kleipijpen als van zelfsprekend Goudse pijpen of "Gouwenaars" ging noemen. Hierdoor verloor men uit het oog dat ook vele andere steden zoals Leiden, Amsterdam, Rotterdam, Gorinchem, Deventer, Zwolle en Leeuwarden pijpen zijn vervaardigd. In het noorden van ons land, en met name in de stad Groningen, werden reeds in de eerste helft van de 17e eeuw kleipijpen vervaardigd. Dat er in Groningen kleipijpen gemaakt werden, was reeds lang bekend, doordat bij opgravingen regelmatig pijpen gevonden werden met modellen die niet in andere steden voorkwamen. Over de Groninger pijpmakers zelf, in de 17e en 18e eeuwse akten "pijpebakkers" genoemd, is weinig bekend. Slechts Brongers noemt er een aantal in zijn bekende boekwerk "Nicotiana Tabacum".

Een tot op heden onopgelost probleem is echter welke pijpmaker welke pijp heeft gemaakt. Veel pijpen zijn namelijk ongemerkt en ook de gemerkte exemplaren zijn moeilijk te identificeren. Daar de Groninger pijpmakers niet in een specifiek pijpmakersgilde verenigd zijn geweest, vindt men in Groningen ook geen merkenboeken. Hierdoor kon voorshands slechts weinig pijpmakers aan een bepaalde pijp worden gelineerd.

De Groninger pijpenindustrie was geconcentreerd rond het Zuiderdiep en de Raamstraat, beide tamelijk eenvoudige buurten aan de Zuidzijde van de oude stadskern, binnen de muren gelegen. Veel inkomsten zal het bedrijf niet hebben opgebracht; veel pijpmakerijen werden gerechtelijk, dus door schulden, verkocht. Ook de taxatie van de 400ste penning in 1730-1731 ondersteunt dit gegeven. In tegenstelling tot vele andere "pijpestedes" worden de Groninger pijpmakerijen door inheemsers gedreven. Toch is een van onze eerste pijpmakers een buitenlander. In 1643 namelijk krijgt *Marcus Parssens* (ook *Parssus* en *Perzon*), pijpmaker, het kleine burgerrecht. In hetzelfde jaar laat hij zich als "Marcus Parssens Engelsman, mede voor zijn zoon *Jan Parssens* bij het Cremersgilde inschrijven. Voor zover opname in een Gilde plaatsvond, geschiedde dit in het Cremersgilde. Tot het Cremersgilde, opgericht in 1632, behoorden allerlei handelaren, zoals handelaren in huiden, koffie en thee, porcelein, granen, parfum en zoals gezegd ook de pijpmakers. Hun patroon was Sint Martinus; zij onderhielden een licht in de Martinikerk ter ere van de H. Maagd en het H. Sacrament. Geheel onbemiddeld was Parssens niet: in 1643 koopt hij, samen met zijn vrouw Magdalena, een huis bij de Muur, tussen de Heere- en Oosterstraat. In hetzelfde jaar krijgt hij een boete van zes gulden, welke hij moet betalen aan mede pijpmaker Jan van Embden. Blijkbaar heeft hij diens merk gezet. In 1654 wordt hij voor het laatst genoemd als hij zes carolus guldens aan de armen betaalt. Zijn zoon, *Jan Marcus Parssens*, ook wel *Jan Marcus* genoemd, laat zich in 1656 als Gildebroeder bij het Cremersgilde inschrijven. Drie jaar later koopt hij het huis van chirurgijn Jan Segels op het Zuiderdiep. In het jaar van zijn overlijden, 1666, koopt Jan Marcus een graf in de Vrouwekerk. Zijn weduwe, *Cunera Hansen*, hertrouwt in 1668 met *Jan Valentijn Veldhuis*. Vermoedelijk heeft laatst genoemde het bedrijf voortgezet, daar in 1669, bij de doop van hun kind het huis waarin zij wonen "pijpebakkerije" wordt genoemd.

De tot op heden vroegste Groninger pijpmaker is *Marten Hendriks*, toebaxpijpemaker, die in 1642 samen met zijn vrouw *IJtien* wordt genoemd in het Rechterlijk Archief. Zij wonen dan in de Stilsteenstraat, waar Hendriks zijn beroep uitoefende.

In 1643, bij de doop van hun kind, wordt hij genoemd als "pijpmeester" wonende in de Steenstilstraat. Waarschijnlijk hadden zij schulden, want in 1656 stellen ze hun huizen, gelegen aan de Zuidzijde van het Zuiderdiep bij de Oosterpoortenbogen en tevens die aan de Noordzijde van het Zuiderdiep, tussen de Pelster- en Heerestraat als onderpand. In dit laatste pand wonen ze nog in 1662. In dat jaar, op 20 juni, wordt namelijk zijn inventaris opgenomen. Genoemd worden "eenig pijpenmakers gereetschap, drie messinge formen met drie ijzere schroeven". Het aanwezig zijn van drie mallen in de inventaris, doet vermoeden dat Hendriks verschillende modellen tabakspijpen maakte.

Op 6 februari 1649 treden *Hendrik Hendrikx* en *Jantijn Roelofs*, de weduwe van *Roelof Jansen*, in het huwelijk. Getuige is "sijn meester *Carel Heynen*, pijpemaker aen't *Suyderdiep*". Hieruit kunnen we concluderen dat *Hendrikx* pijpmakersknecht was. Helaas werden over *Heynen* geen verder gegevens gevonden. Wel over *Hendrikx*, die in 1659 geld opneemt om de aankoop van twee huizen ten noorden in de *Poelestraat* te kunnen financieren. Vermoedelijk is hij toen zelfstandig pijpmaker geworden of heeft hij het bedrijf van zijn baas overgenomen. Immers als pijpmakersknecht zou hij nooit twee huizen kunnen kopen. In 1669 wonen ze nog steeds in de *Poelestraat*.

De weduwe van *Hendrik Pipemaker*, *Marregien Hanssens*, trouwt op 26 maart 1662 met de soldaat *Jan Jansen*. *Pipemaker* is niet de werkelijke achternaam van *Hendrik* geweest. Het gebeurde in de 17e eeuw nogal eens dat men de beroepsnaam als achternaam gebruikte. Wat de echte achternaam van *Hendrik Pipemaker* is geweest kon niet worden achterhaald. Het is onwaarschijnlijk dat het dezelfde persoon is als de hierboven genoemde *Hendrik Hendrikx*, daar de namen van hun respectievelijke echtgenoten verschillen. We mogen aannemen dat *Jan Jansen* het bedrijf niet heeft voortgezet. Het is evenwel mogelijk dat *Pipemaker* zelf geen bedrijf bezat; hij kan ook een pijpmakersknecht geweest zijn.

Valentijn Fijt, tabakpijpmaker, wordt in 1673 samen met zijn vrouw *Trijntien Jans* genoemd bij de doop van hun zoon *Valentijn*. Het is merkwaardig dat er weinig over deze pijpmaker bekend is. Uit bodemvondsten blijkt, dat hij één der belangrijkste Groninger pijpmakers uit de 17e eeuw was, daar een groot deel van de gevonden pijpen, zowel in de stad als provincie, het merk *VF* draagt.

De gilderol van het *Cremersgilde* bevat een artikel over de garanties omtrent de gilderechten in geval van hertrouwen. Op 16 februari 1668 wordt als "appeleat" genoemd *Valentijn Pypemaeker*, niet tot het gilde behorend. Helaas is het hier onduidelijk of het nu *Valentijn Fijt* of *Jan Valentijn Veldhuis* betreft.

In 1667 sluit *Hans Jansen*, pijpmaker, zich aan bij het *Cremersgilde*. Twintig jaar later in 1687, wordt hij nogmaals genoemd in het register van eigenaren van een graf in de *A.kerk*, waar hij drie graven bezit.

Bij sterfgevallen vinden veelal boedelscheidingen plaats. Zo ook bij *Lippe Hendriks*, zo goed als zeker pijpmaker bij zijn leven. Zijn weduwe *Grietje Arends* hertrouwt met *Hans Brink*; zij erven een lijmsiederij, buiten de *Heerepoort* in het jaar 1693.

Zijn dochter *Trijntje Lippes*, geboren in 1665 en getrouwd met *Popko Abbring*, geboren in 1658, erft het huis in de *Gelkingestraat*, met winkel en pijpmakersgereedschap. Zeker is dat *Popko Abbring* pijpen ver-

vaardigd heeft, getuige exemplaren gemerkt PA, die volgens de bekende meettechniek rond 1695 te dateren zijn. Lang heeft Abbring geen pijpen vervaardigd. Dit blijkt uit het feit dat hij slechts 4 jaar in de pijpmakerij heeft gewerkt. Tot 1699 blijven Abbring en zijn vrouw in dit pand wonen, zoals blijkt uit de akte van dat jaar. Hierin staat vermeld dat ze nu in de Brugstraat wonen. In 1699 verkoopt Abbring "zeker achterhuis, zijnde geweest een pijp-bakkerij". Het betreft hier de in 1693 door vererving verkregen pijpmakerij.

De meest frequent voorkomende pijpmaker in het Groninger Gemeente Archief is *Peter Udens*, welke op 8 december 1704 het kleine burgerrecht verkrijgt. Het vreemde is echter dat hij hier reeds werkzaam was voor hij z'n burgerrecht verkreeg, iets wat in die tijd een vereiste was. In 1698 koopt hij namelijk met zijn vrouw Hillegie Wilts een huis aan de Zuidzijde van het Zuiderdiep. Twee jaar later in 1700 koopt hij "een huis zijnde een pijpebakkerij met oven exempt het gereedschap tot het pijpmakend behorend". Het huis staat aan de Noordzijde van het Zuiderdiep. De koopsom bedraagt 621 guldens en 10 stuivers. De verkopers zijn Wilbrandus Faber en Catrina Nijenhuis. Faber is schepen en vroedschap der stad Leeuwarden. Catrina Nijenhuis is de weduwe van David van Hoornbeek, welke laatste waarschijnlijk ook tabakspijpen vervaardigd heeft. Vermoedelijk heeft Udens meerdere pijpmakerijen bezeten, getuige een aantal verkopen van zijn pijpmakerijen.

In 1714 verkoopt Udens, samen met Ruth van Troyen, van wie de helft is, een pijpmakerij voor 900 gulden aan collega *Daniel Everts Nienhuis*. Het gereedschap gaat voor 100 gulden van de hand. Na de dood van zijn vrouw in 1725, verkoopt hij aan Zwaantje Lubbers, de weduwe van *Jan Jacob Cock*, "een zeker huis met kamer, daaraan staande in een gang zijnde een pakhuis, zijnde opgemelde behuizinge een pijpmakerij, alsmede al het pijpmakersgereedschap, gebakken en ongebacken pijpen, pijpjaerde en turf."

Het huis staat aan de Zuidzijde van het Zuiderdiep bij de Oosterpoortboge. De aanvaarding is op 21 augustus 1725 en de koopsom bedraagt 2200 gulden en 3 zilveren ducaten. Op 28 december 1728 wordt Udens nogmaals genoemd. In dat jaar verkoopt *Govert Cornelisen Klein* zijn huis met hofje aan de Westkant van de Pelsterstraat.

Gegadigden zijn pijpmaker *Daniel Nienhuis*, die borg wordt gesteld door commies van Troyen en pijpmaker *Jan Isebrants*, met collega *Peter Udens*, die borg voor hem staat. Nienhuis biedt 865 gulden doch Isebrants 870 gulden en wordt eigenaar van het pand.

Het laatst wordt Udens genoemd bij de belastingaanslag van 1730-1731, wanneer hij één gulden moet betalen. Dit betekent dat hij op dat moment een schamel bedrijf en inkomen moet hebben. Ter vergelijking: de schout van de stad Groningen moet 15 gulden betalen.

Zwaantje Lubbers die van bovengenoemde Udens in 1725 een pijpmakerij koopt, heeft deze slechts 2 jaar bezeten. In 1727 namelijk verkoopt ze de pijpmakerij met winst voor 2570 gulden aan pijpmaker *Everwijn Stins*. Behalve het pand verkoopt ze hem tevens het gereedschap, de gemaakte en ongemaakte pijpen, de klei en de turf. Zwaantje Lubbers was getrouwd met *Jan Jacob Cock*, waarschijnlijk ook een pijpmaker. We vinden hem als lid van het Cremersgilde in het jaar 1703. Helaas is verder niets over hem bekend.

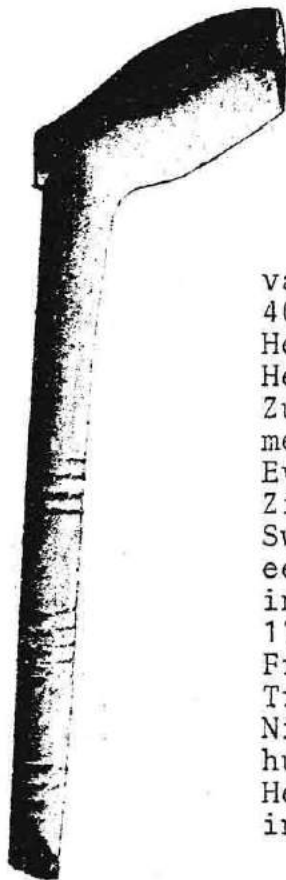
Everwijn Stins trouwt met *Margje Oosterhuys* op 21 augustus 1725. Twee jaar later koopt hij bovengenoemde pijpmakerij, welke hij reeds in 1730 gerechtelijk moet verkopen.

De koper is dan *Jan Gerrits*, pijpemaker, die de pijpmakerij lange tijd behoudt. Pas in 1753 verkoopt zijn vrouw het bedrijf gerechtelijk aan Burgemeester Johan Geertsema voor 810 gulden. Het is onwaarschijnlijk dat Geertsema het bedrijf heeft voortgezet. Vermoedelijk heeft hij de zaak verpacht.

Typerend is de devaluatie van de pijpmakerij; in 1725 nog 2200 gulden, 30 jaar later nog slechts 810 gulden. Waarschijnlijk heeft de prijsdaling te maken met het feit dat de Nederlandse pijpenindustrie grote concurrentie ondervond van de pijpmakers uit het Duitse Westerveld, waardoor het pijpenmaken niet meer zo rendabel was. Op de taxatielijst van 1730-1731 staat Jan Gerrits voor één gulden en tien stuivers te boek.

Afb.1. Een Groninger pijp omstreeks 1650, gemerkt BC.
Pijpmaker onbekend.
Coll: Niemeyer Ned. Tabacologisch Museum.

Afb.2. Een pijp uit het atelier van Valentijn Fijt.
Vervaardigd omstreeks 1670.
Coll: Niemeyer Ned. Tabacologisch Museum.

Ruth Gerrits van Troyen krijgt op 8 december het kleine burgerrecht als inboorling. Dit betekent dat hij van buiten de stad Groningen komt. Het vreemde is echter dat hij in 1699 reeds als pijpemaker genoemd wordt. In 1713 koopt hij, samen met zijn vrouw *Trijntje Isebrants*, de helft van een pijpmakerij plus gereedschap voor 400 gulden van *Sergiant Boele Eggens* en *Hendrika Everts* zijn vrouw. Het pand staat aan de Noordzijde van het Zuiderdiep. In 1714 verkoopt hij, tesamen met *Peter Udens* de pijpmakerij aan *Daniel Everts Nienhuis*.

Zijn zoon *Gerrit van Troyen* huwt *Anna Swartdijk* op 3 april 1721. Ze bezitten dan een pijpmakerij in de Raamstraat, welke ze inclusief gereedschap, voor 1500 gulden in 1723 verkopen aan *Frans Jobs* en *Truida Franssen*. Meer dan 20 jaar later koopt van *Troyen* de pijpmakerij van *Daniel Everts Nienhuis* en verhuurt laatstgenoemde een huis aan de Zuidzijde van het Zuiderdiep. Het aardige is dat deze pijpmakerij eerder, in 1714, aan *Van Troyens* vader toebehoorde.

Zoals reeds eerder vermeld, koopt *Daniel Everts Nienhuis*, ook wel *Daniel Everts*, in 1714 de pijpmakerij van *Peter Udens* en *Ruth Gerrits van Troyen*. De aanvaarding vindt plaats op 1 mei 1715, enkele weken na zijn huwelijk met *Cebina Nyman*. *Nienhuis* is uit *Bonn-Duitsland*-afkomstig, en gezien haar naam is het mogelijk dat zijn vrouw ook een Duitse is.

Bij de taxatie van 1730-1731 staat hij voor 2 gulden genoteerd. In 1744 verkoopt hij de pijpmakerij aan Gerrit van Troyen, nadat hij op 26 februari 1743 geadverteerd had in de Groninger Courant:

" te koop aangeboden een huis aan het Zuiderdiep, zijnde een pijpbakkerij met of zonder gereedschap en een huis ten westen ervan, een huis aan de Zuidzijde van het Zuiddiep en tevens een woning in de le drift van de Prinsenstraat."

Nienhuis blijft aan het Zuiderdiep wonen, waarschijnlijk als huurder, hetgeen een conditie geweest kan zijn die hij bij de verkoop van de pijpmakerij contractueel heeft laten vastleggen. Wanneer Van Troyen dit pand in 1753 verkoopt, moet Nienhuis verhuizen. Hij vestigt zich in de Stoeldraaiersstraat, waar hij in 1760 sterft.

Over Harm Harms is vrijwel niets bekend. In 1688 wordt hij als zoon van Focco Harms en Grietje Isaacks geboren. Ze wonen dan op 't Schuitdiep. Op 20-jarige leeftijd krijgt hij als pijpmaker het kleine burgerrecht.

Adriaan Pauwels Bernardus, ook wel Ariaen Pouwels genoemd, krijgt op 20 december 1704 het kleine burgerrecht, mits in een half jaar de requisitie volgt. Hij sterft een paar jaar later, want z'n weduwe Janneke Jans, gaat in 1709 een schuldbekentenis aan, groot 167 gulden voor geleverde pijpen, die zij bij het leven van haar man ontvangen heeft. Voordat Bernardus het burgerrecht verkreeg, werd hij in 1700, met mede pijpmakers Udens en Gerrits (van Troyen) in een akte uit het Rechterlijk Archief genoemd (Requestboek 15).
Uit deze akte citeren wij:

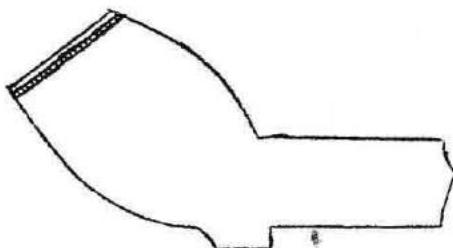
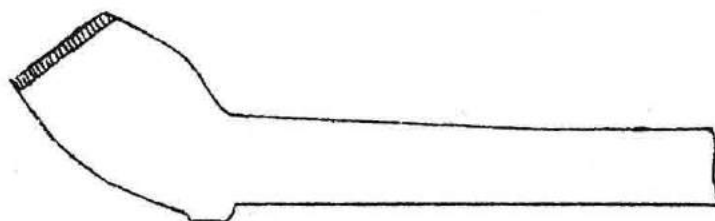
" Op rekwest van Peter Udens, Ruth Gerrits en Ariaen Pouwels pijpbackerbazen, verzoeken dat de invoer van tabakspijpen uit andere provincien in deze moeten worden geweerd, of anders taxatie van aangeving beramen doordien zij remonstranten deze vrijheit in andere provincien niet komen te genieten."

De Burgemeester en de Raadt geven toe: vanaf heden (20-12-1700) moet op ingevoerde pijpen belasting worden betaald.
Uit bovenstaand rekwest blijkt duidelijk dat het Groninger land werd overspoeld met pijpen uit andere provincien, met name uit Gouda, doch ook uit Friesland.

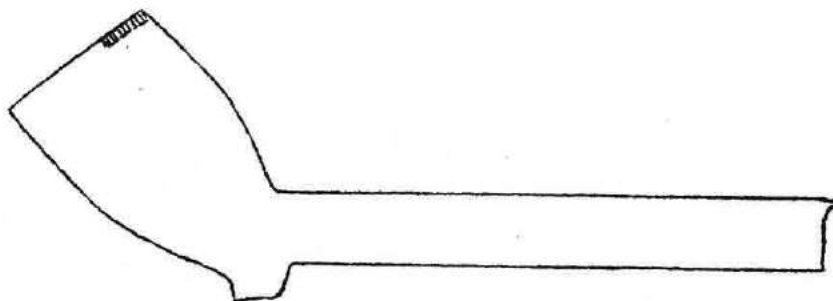
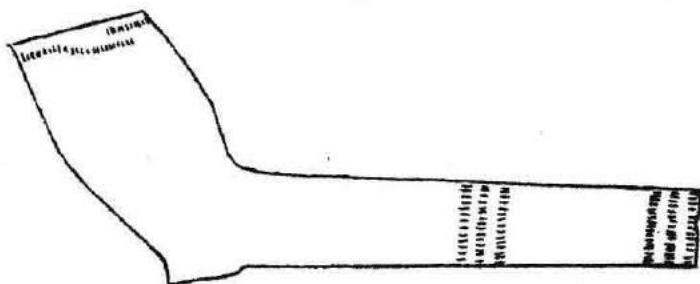
De getroffen maatregel moest de Groninger pijpmakers voor de ondergang behoeden. Dat deze protectie effect gehad heeft blijkt uit het feit dat uit de periode 1700-1750 weinig niet-Groningse pijpen in Groningen gevonden worden. Hoe de uitwerking in de provincie was, is niet geheel duidelijk. Een bodemvondst uit Oldehove, omvattende 30 pijpfragmenten uit ± 1760 bestaat alleen uit Gouwenaars.

Pijpmaker Jacob Cornelis de Haas huwt op 14 november 1724 Claasje Spins. Op de taxatielijst van 1730-1731 staat hij voor één gulden en tien stuivers vermeld. Claasje Spins sterft in 1739, waarna De Haas hertrouwt met Zwaantje Hermannus op 19 mei 1740. Negen jaar later sterft hij. Zijn kinderen zetten het bedrijf voort.
Na de dood van Zwaantje Hermannus verschijnt er op 11 juni 1777 een advertentie in de Groninger Courant van de erven:

"Een dubbele behuizinge met een hof er agter gelegen aan de Zuidzijde van de Raamstraat door de wijlen weduwe van Jacob de Haas bewoond geweest en waarin verscheidene jaren door dezelfde de pijpenbakkerij met goed succes is gedaan en nog door desselfs kinderen wordt geëxerceert."

Afb. 3. Vormontwikkeling van het Groninger pijptype.

Illustraties: M.A. Brongers-Huizinga, afb. 3 t/m 7.
H. Tujan, afb. 8 en 9.

Harm de Haas, een zoon, zet het bedrijf van zijn vader voort, nadat hij de andere erven voor 1400 gulden heeft afgekocht. Lang heeft hij zijn beroep niet kunnen uitoefenen, want in de Groninger Courant van 24 augustus 1790 wordt de pijpmakerij inclusief gereedschap te koop aangeboden, waarop blijkbaar geen reflectanten komen, want in 1791 wordt het gerechtelijk verkocht voor 810 gulden. Ook hier ziet men weer een forse prijsdaling van een pijpmakerij. In twaalf jaar is de prijs maar liefst 590 gulden gedaald.

Zoals reeds eerder in dit artikel vermeld, kopen Frans Jobs, ook wel Frans Jobs Hoveman genoemd, en zijn vrouw Truida Franssen in 1723 een pijpmakerij plus gereedschap van Gerrit van Troyen voor 1500 gulden. Bij taxatie van 1730-1731 staat hij voor 2 gulden te boek.

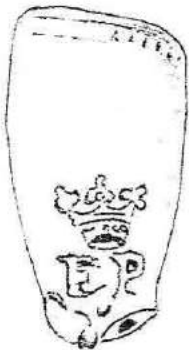
Hij sterft echter in 1731 in de Raamstraat, waardoor zijn vrouw zich genoodzaakt ziet om de pijpmakerij te verkopen. Eigenaar wordt *Peter Eltjes*. De prijs bedraagt 1245 gulden inclusief gereedschap. Kinderarbeid was in de 18e eeuw vrij normaal. Dat blijkt op typische wijze uit het feit dat Eltjes meteen na de overname van het bedrijf twee meisjes uit het gesticht in dienst nam. Kinderen uit het gesticht werden soms in plaats van naar een Weeshuisschool ook wel eens anders uitbesteed door de Voogdij.

Zo ook Maria Petjes, die al op haar 14e jaar bij een pijpmaker te werk werd gesteld. Ze verdiende toen zes stuivers per week.

In 1732 - Maria was toen 20 jaar oud - werd ze overgeplaatst naar het bedrijf van Peter Eltjes in de Raamstraat, tesamen met Francina Pouwels die in de vijf jaren dat ze bij Eltjes werkte van 6 stuivers per week opklom tot 18 stuivers. In 1735 werd Maria Petjes "eervol" ontslagen door het Weeshuis. Lezen en schrijven kon zij, inmiddels 23 jaar, nog steeds niet. In plaats van een handtekening zette zij een kruisje onder haar ontslagbewijs.

De meisjes zijn bij Eltjes ongetwijfeld tremsters geweest. Tremmen is het afwerken van de nog ongebakken pijp, zoals het wegwerken van de vormnaden d.m.v. een schenker en het glad en rond maken van de kopopening met behulp van een botter. Eltjes heeft niet lang pijpen vervaardigd, want hij sterft reeds in het jaar 1741.

Zijn weduwe, Hendrika Frederika Bult hertrouwt in 1743 met *Evert Pieters Pijl*, ook wel *Evert Pieters*, afkomstig uit het Drentse Noordlaren. Evert Pieters Pijl zet het bedrijf van Eltjes voort. Op 25 maart 1747 krijgt hij als "meesterpijpenbakker" het kleine burgerrecht. Hij sterft in 1758 in de Raamstraat.

4

5

Afb. 4. Groninger pijpekop met zijmerk de gekroonde EP. Maker: Evert Pieters, ook wel Pijl genoemd. Coll: H. Tupan

Afb. 5. Groninger pijpekop met zijmerk de gekroonde PE. Maker: Peter Eltjes. Coll: H. Tupan

De dochter van Peter Eltjes, Sytse Eltjes, was getrouwd met *Jan ter Veen*. Ze krijgen na de dood van hun stiefvader, Evert Pieters, de pijpmakerij. Jan ter Veen is ongetwijfeld pijpmaker geweest, doch in geen enkel archiefstuk heb ik hem als zodanig aangetroffen. Hij heeft de pijpmakerij in geen geval verkocht of verhuurd. Het lijkt mij dan ook logisch te concluderen dat hij het bedrijf zelf heeft voortgezet. Het feit dat Sytse Eltjes na zijn dood hertrouwt met *Jan Hendrik Perkaan*, die dan de pijpmakerij voortzet, ondersteunt bovenstaand gegeven.

Jan Hendrik Perkaan was afkomstig uit Vries en kreeg op 26 maart 1767 als inboorling het kleine burgerrecht. Na zijn huwelijk met Sytse Eltjes zet hij de pijpmakerij voort. Op 17 november 1772 wordt hij genoemd in een advertentie in de Groninger Courant:

"de pijpbakkerij van Jan Perkaan in de Raamstraat."
terwijl één uit 1796 opgeeft:

"in 't fabricq van J. Perkaan thans wederom te bekomen alle soorten van moderne tabakspijpen."

Uit deze laatste advertentie kunnen we concluderen dat Perkaan enige tijd geen tabakspijpen vervaardigd heeft. Wat de exacte reden is geweest valt moeilijk te achterhalen, doch het niet uitgesloten dat het hier een verordening van de ambtenaren van Napoleon betreft. Zoals ongetwijfeld bekend, is de tabak ten tijde van de Franse overheersing zeer schaars. Hierdoor werden pijpmakers, mede door de zware concurrentie uit het buitenland, dubbel zwaar getroffen. Een advertentie uit 1802 vermeldt nog de gerechtelijke verkoop van alle pijpenbakkersgereedschappen, bestaande uit koperen vormen, kisten, bakken en potten uit het atelier van Jan Perkaan. Het huis" zijnde geweest een pijpenbakkerij" is dan reeds voor 2340 gulden verkocht.

Eén van de weinige lieden die het pijpmaken met het pottenbakken combineerde was *Jacob Luininghe* ook wel *Luinge* genoemd. In een weeskamerinventaris, gedateerd 1732 vinden we vermeld:

"een huis, een pottebakkerij met gereedschap, tevens pijpmakersgereedschap getaxeerd op 50 gulden en pijpen getaxeerd op 50 gulden."

Luinge was getrouwd met *Margien Willems Woldendorp*. Na haar dood huwt hij in 1732 *Sybentje Wibes*. Dat hij een redelijk bestaan had, blijkt uit de taxatie van 1730-1731, waar hij voor vier gulden staat aangeslagen.

Hendrik Rediker huwt *Grietje Sibolts* op 10 juni 1722, met wie hij in 1724 een huis koopt ten westen in de *Folkingestraat*, voor 1200 gulden. Vijf jaar later verkoopt hij het huis voor dezelfde prijs. Op 28 maart 1725 krijgt hij als pijpenbakker het kleine burgerrecht. Hij staat op de taxatielijst van 1730-1731 voor drie gulden te boek, het hoogste bedrag onder de pijpmakers betaald. Hieruit kunnen we concluderen dat hij het meest verdiende van de 18e eeuwse pijpmakers.

Over *Berend Jans Cock* is vrijwel niets bekend. Hij staat slechts vermeld op de taxatielijst voor twee gulden. Vermoedelijk is hij de zoon van *Jan Jacob Cock* en *Zwaantje Lubbers*, reeds eerder vermeld.

Pijpmaker *Bront Michiels* komt ook maar eenmaal voor in de stukken van het Gemeente Archief. In 1729 verkopen zijn kinderen, na de dood van hun moeder *Aaltje Tonnis*, weduwe van *Bront Michiels*, een tapperij de "Prins" genaamd, gelegen aan de Westzijde in de *Jonkerstraat*, uitgaande in de *Schoenmakerskuipen* door de *Kruithuisgang*. Dit huis zwette ten noorden aan *Bront Michiels'* pijpebakkerij.

Hendrik Eylert Pottema, afkomstig uit *Winschoten*, huwt *Wemeltje Ellens* op 4 juni 1726. Ook hij oefende de combinatie van pijpmaken en pottenbakken uit. Op de taxatielijst van 1730-1731 staat hij voor maar liefst zes gulden ingeschreven. Dit betekent dat hij aan het hoofd van een bloeiend bedrijf stond. Hij sterft in 1740, zijn weduwe in 1743. In de *Groninger Courant* van 21 juni 1743 leest men:

"verkoop van een voorname pijpenbakkerij waarin lange jaren met goed succes de nering is gedaan door overleden *Henricus Pottema* en wijlen zijn huisvrouw laatst bewoond. Met gereedschap te aanvaarden."

Het pand bevond zich aan de Noordzijde van de *Poelestraat*, op de hoek van het *Diep*. Zijn zoon *Jan Hendrik Pottema*, getrouwd met *Geertjen Meertens*, neemt de zaak over. Pas in 1805 verkoopt zijn weduwe het bedrijf.

GRONINGER MERKEN EN TYPEN.

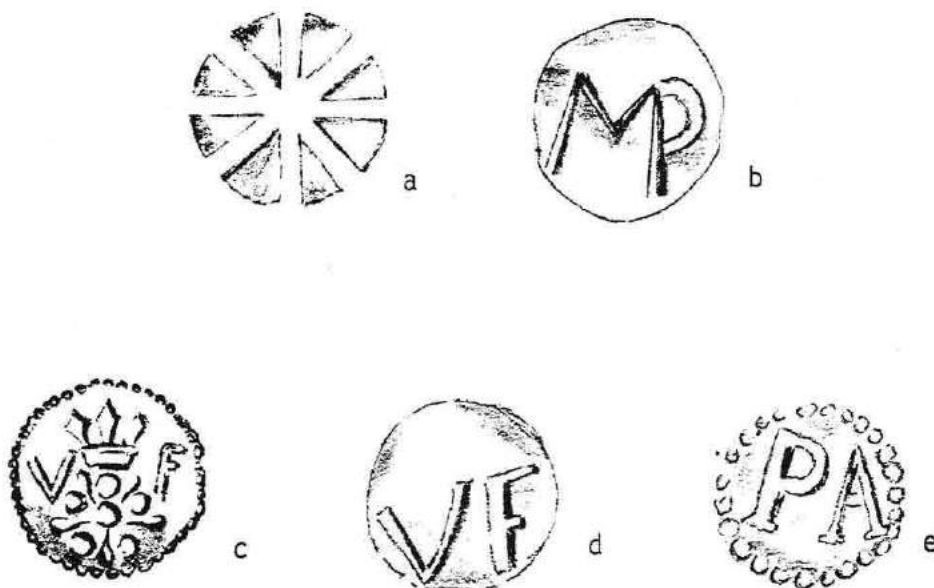
De tot op heden oudst bekende Groninger tabakspijpen zijn omstreeks 1630 vervaardigd. Als gevolg van de hoge tabaksprijs, haar kwaliteit en de nog niet perfecte samenstelling van de klei, ziet men ook hier, evenals in andere 17e eeuwse pijpmakerscentra, kleine ketels en dikke stelen. Merkwaardig is dat hier nauwelijks tudorrozen als hielmerk aangetroffen worden, doch wel, en in overvloed, raderingen en spaakwielen. Een ander geliefd 17e eeuwse merk is de zespuntige ster. De verklaring voor dit verschijnsel is wellicht te vinden in het feit dat hier ter stede nauwelijks Engelse pijpmakers hebben gewerkt die, als trouwe aanhangers van het Huis Tudor, deze roos als merk gezet hebben.

Rond de jaren 1670-1675 ziet men een duidelijke vormverandering in het Groninger type optreden, welke zich handhaaft tot het eind van de 17e eeuw. De ketel wordt dan slanker en langwerpiger en staat vaak bijna haaks op het roer. (zie afb. 3)

In deze periode komen de eerste lettermerken in zwang. Helaas is het grootste deel niet te identificeren. Van slechts drie 17e eeuwse pijpmakers heb ik de initialen kunnen herleiden namelijk:

Marcus Parssens	- MP
Valentijn Fijt	- VF
Popko Abbring	- PA

Verwonderlijk is dit geringe aantal echter niet als men bedenkt dat een aantal van de reeds genoemde pijpmakers wellicht knecht geweest is. De hierboven vermelde merken kwamen voor op ketels die volgens de bekende meetmethode van Friederich berekend zijn. De uitkomsten corresponderen nagenoeg exact met de data waarop de pijpmakers in het Gemeente Archief voorkwamen.

Afb. 6. Vijf hielmerken van Groninger pijpmakers.

- het spaakwiel, maker onbekend.
- de MP, staat voor Marcus Parssens.
- gekroonde Tudorroos met de letters VF, gezet door Valentijn Fijt.
- de VF, maker Valentijn Fijt.
- de PA, staat voor Popko Abbring.

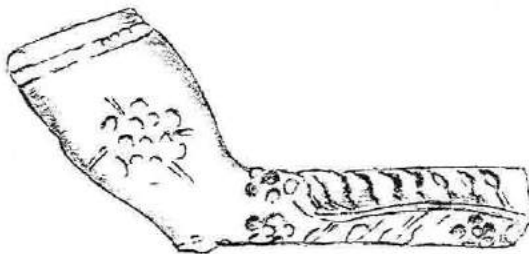
De mijns insziens zeldzaamste Groninger kleipijp bevindt zich in de collectie van het Niemeyer Nederlands Tabacologisch Museum. Het betreft een ongemerkt exemplaar dat omstreeks 1946 bij het ruimen van fundamenteën in de door oorlogshandelingen verwoeste binnenstad van Groningen werd gevonden. Het 14,5 cm lange tabakspijpje heeft een reliëfdecoratie uit symmetrisch geordende en gestyleerde plantaardige motieven, duidelijk stoelend in het renaissanceornament. Ter weefsijden van de top der steeldecoratie is het in de vorm gegraveerde jaartal 16 - 41 aangebracht. Rond 1700 ziet men opnieuw een vormverandering. De ketel is tamelijk fors en trechtervormig; de steel is nog dik. Ook de 18e eeuwse pijpen zijn erg moeilijk te identificeren. Desondanks is het toch gelukt om twee initialen te herleiden, namelijk:

Peter Eltjes - PE
Evert Pieters (Pijl)- EP

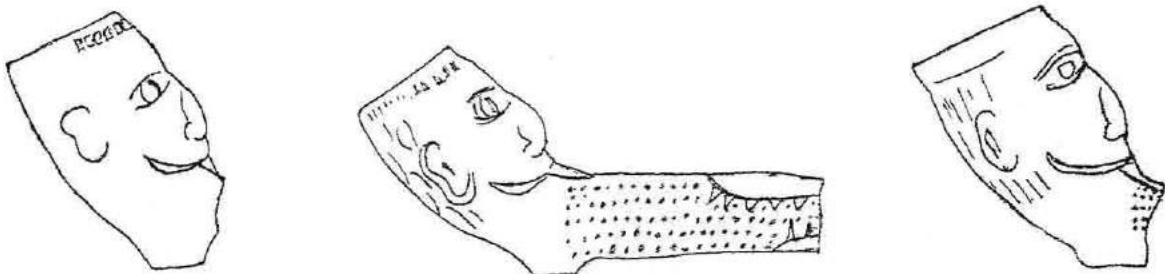
Beide bovengenoemde pijpmakers voerden hun initialen als een gekroond zijmerk. Het zijn tevens de mij tot op heden enige bekende lettermerken, van Groningse makelij, uit de 18e eeuw. Veel pijpen uit deze eeuw zijn ongemerkt, maar dragen vaak een ster als bijmerk.

VERSIERDE PIJPEN.

Naast de merendeel onversierde pijpen zien we tegen het einde van de 17e eeuw ook versierde pijpen. Deze pijpen, morfologisch en typologisch van Groningse makelij komen vermoedelijk uit één of twee ateliers. Bijzonder frequent wordt de staande leeuw gevonden, en wel in twee uitvoeringen n.l. met pijlenbundel en zwaard en de andere zonder deze elementen. Bijzonder interessant is het relatief grote aantal pijpen in de vorm van een mannehoofd, onder de verzamelaars Sir Walter Raleigh (zonder i) of Jonaspippen genoemd. (zie afb.8)

Afb.7. Een in reliëf gedecoreerde pijp uit een onbekend Groninger atelier, ongemerkt, omstreeks 1670. Morphologisch typisch voor Groningen. Vindplaats Groningen.

Afb.8. Drie Groninger Raleghs. Eind 17e eeuw. Coll.:H.Tupan.

De Groninger Raleghs zijn in haut-reliëf versierd, d.w.z. het reliëf ligt op de pijp. Op grond van het type en het feit dat deze uitvoering elders in Nederland niet bekend is, mogen we concluderen dat ze van Groningse makelij zijn, doch gezien de datering, ca. 1680-1690, geïnspireerd op Ralegh pijpen uit het westen des lands afkomstig. Naast de typologische verschijnselen speelt ook de herkomst van de Raleghs een grote rol. De in mijn collectie aanwezige Groningse exemplaren, drie gave ketels en een fragment zijn afkomstig uit de binnenstad en ongerookt. Dit is ook het geval met de mij bekende exemplaren uit enkele privé-collecties. Mogelijk betreffen het hier exemplaren uit een afvalstort, gezien ook andere, ongerookte, Groninger typen werden gevonden. Helaas dragen geen van die pijpen een merk. Slechts één versierde pijp is tot op heden bekend, n.l. een rond 1680-1700 te dateren pijp met het wapen van Groningen in het reliëf. Op de ketel staan de letters PE als toevoeging. Mogelijk betreft het hier een pijp uit het atelier van Peter Eltjes.

Verder zijn er twee modellen bekend met bloemmotieven. (zie afb.7)

Alle versierde Groninger pijpen hebben een specifiek kenmerk, n.l. de achterzijde van de ketels tonen stuk voor stuk langwerpige verticale streepjes, veroorzaakt bij het tremmen. (zie afb.9)

Het vreemde is dat deze slordige afwerking nauwelijks bij onversierde 17e eeuwse Groninger pijpen voorkomen. Aan de hand van dit feit meen ik te mogen concluderen dat deze versierde Groninger pijpen wellicht uit één, misschien twee ateliers afkomstig zijn.

Een nauwkeuriger onderzoek naar deze versierde pijpen is misschien in de toekomst weggelegd, als hopelijk meer vergelijkbare exemplaren te voorschijn komen. Dan kunnen interessante gegevens aan het licht worden gebracht.

Afb.9. Tremstrepes aan de achterzijde van versierde pijp.

GRONINGER PIJPMAKERS.

De pijpmakers staan alfabetisch op achternaam gerangschikt. De straatnamen geven aan waar de pijpmaker gewoond/gewerkt heeft, en de jaartallen geven aan wanneer de persoon voor het eerst en het laatst in het Groninger Gemeente Archief wordt genoemd.

1. Abbring, Popko	Gelkingestraat	1693-1697
2. Bernardus, Adriaan Pauwels (ook, Pouwels, Ariaen)	----	1704-1736
3. Cock, Berend Jans	Z.Z. Zuiderdiep	1703-1725
4. Cock, Jan Jacob	----	1730-1731
5. Eltjes, Peter	Raamstraat	1732-1741
6. Embden, Jan van	----	1643
7. Fijt, Valentijn	Zuiderdiep	1673
8. Gerrits, Jan	Z.Z. Zuiderdiep	1730-1754
9. Haas, Harm de	Z.Z. Raamstraat	1779-1791
10. Haas, Jacob Cornelis de	Z.Z. Raamstraat	1724-1774
11. Harms, Harm	----	1708
12. Hendriks, Lippe	Gelkingestraat	1693
13. Hendriks, Marten (ook Hindriks, Marten)	Steenstilstraat	1642-1666
14. Hendriks, Hendrik	Poelestraat	1649-1669
15. Heynen, Carel	----	1649

16. Hoornbeek, David van	N.Z.Zuiderdiep	1700
17. Hoveman, Frans Jobs (ook Jobs, Frans)	Raamstraat	1723-1732
18. Isebrants, Jan	W.Z.Pelsterstraat	1728
19. Jansen, Hans	----	1667-1687
20. Luininghe, Jacob (ook Luinghe, Jacob)	----	1732
21. Michiels, Bront	W.Z.Jonkerstraat	1729
22. Nienhuis, Daniel Everts (ook Everts, Daniel)	N.Z.Zuiderdiep	1714-1760
23. Parssens, Jan Marcus (ook Marcus, Jan)	Zuiderdiep	1656-1666
24. Parssens, Marcus (ook Perzon en Parsus)	bij de Muur	1643-1654
25. Perkaan, Jan Hendrik	Raamstraat	1765-1802
26. Pijl, Evert Pieters	Raamstraat	1743-1758
27. Pottema, Hendrik Eylert	hoek Poelestr./Schuitendiep	1726-1743
28. Pottema, Jan Hendrik	hoek Poelestr./Schuitendiep	1743-1805
29. Rediker, Hendrik	W.Z.Folkingestraat	1722-1730
30. Stins, Everwijn	Z.Z.Zuiderdiep	1725-1730
31. Troyen, Gerrit van	Raamstraat	1721-1744
32. Troyen, Ruth Gerrits van (ook Gerrits, Ruth)	N.Z.Zuiderdiep	1699-1713
33. Udens, Peter	Z.Z.en N.Z.Zuiderdiep	1698-1726
34. Veen, Jan ter	Raamstraat	1765
35. Veldhuis, Jan Valentijn	Zuiderdiep	1668

Met uitzondering van het hoofdstuk versierde pijpen verscheen het artikel eerder in het Cultureel Maandblad Groningen, nr.9, dec.1979.

Bronvermelding.

- Documentatie mevr.M.de Visser, Gemeente Archief Groningen.
- Requestboek 15(4 okt.1700-25 april 1702), Gemeente Arch.Groningen.
- Rechterlijk Archief, de boeken 3', Gemeente Arch.Groningen.
- Gildenrol Cremersgilde, Gemeente Arch.Groningen.
- Taxatielijst 400ste penning 1730-1731, Gemeente Arch.Groningen.
- Doop-, Trouw-, en Sterfboeken, Gemeente Arch.Groningen.
- Boek: Cleyne Borger Regt, Gemeente Arch.Groningen.
- Archief Weeskamer, Gemeente Arch. Groningen.
- Diverse Groninger Couranten, Gemeente Arch. Groningen.

Geraadpleegde literatuur.

- Brongers, G.A., Nicotiana Tabacum, Haarlem, 1964.
- Brongers, G.A., Pijpen en tabak, Bussum, 1964.
- Brongers, G.A., Van Gouwenaar tot Bruyerepijp, Amerongen, 1978.
- Friederich, F.H.W. Pijpelogie, Den Haag, 1975.
- Helbers, G.C. en Goedewaagen, D.A., Goudsche Pijpen, Amsterdam, 1942.
- Woldendorp, J.J. Opvoeding en onderwijs in de 17e en 18e eeuw in het Groene Weeshuis, Groningen/Batavia, 1935.
- Tupan, H.R., Handleiding bij de 'Kleipijpenexpositie' in het Hooogeveens Museum, juli/augustus 1977.
- Tupan, H.R., Groninger pijpenbakkers in de 17e en 18e eeuw. Niemeyer Nieuws, nr.5. mei/juni 1979. pag.4.
- Tupan, H.R., De Groninger Tabakspijpenmakers in de 17e en 18e eeuw. Cultureel Maandblad Groningen, 19e jrg. nr.9. december 1979.
- Tymstra, Fred, De Jong's Pijpen. Monografiën over pijpen nr.7. Icon, Amsterdam, 1976. In voce Pijpmakersgereedschap pag.3.